

כפירה או ברבריות

אנוש גנג'יפור

כפירה או ברבריות

אנוש גנג'יפור

משבר: התופעה, וגם המונח, נדמה שהם מאפיינים את עידננו המודרני, את זמננו ההיסטורי. אולם תדירות ההיזקקות למונח זה יצרה בנאליות מסוימת בשימוש בו, והפכה אותו לפזמון חוזר ונדוש. כדי שההיסטוריה תתקדם ותעבור מעידן אחד למשנהו, מוכרחים משברים להתרחש, כקרש קפיצה או כציר שעליו היא סובבת. אך ככל שמתרבים המשברים בעולמנו, חוקיותם נהיית טריוויאלית. היא מסתירה את יסודותיהם הביקורתיים ואת עצם תפקודם, וגורמת לכך שהם כמו מופיעים ונעלמים מבלי שתהיה להם משמעות מיוחדת לזמננו — מבלי שיאתגרו אותנו באמת, מבלי שישנו ממש את מהלך ההיסטוריה, בין שמהלך זה נוטה אל הקדמה ובין שאל השקיעה. כיום, האזרח הגלובלי נע ממשבר אחד למשנהו בקצב גלילת המסך, והוא לוקח משברים ברצינות רק במידה שהם פוגעים באיכות חייו — פגיעה שהולכת ומתרבה, יש להודות. טבח, מלחמות, רצח-עם, טרגדיות הגירה, מגפות ואסונות טבע עשויים לגעת או לפגוע בפרט במידות שונות; אך כדי שייחשבו למשברים במובן הרגיל, עליהם להתרגם למונחים פיננסיים או ללשון השוק. הדוגמה האחרונה היא "משבר הנפט" הנוכחי.

הרבה מעבר להשלכות הפיננסיות גרידא, מה שמתרחש מאז ה-7 באוקטובר 2023 ברחבי המזרח התיכון והמערב — וברחבי העולם כולו — נושא עבורנו משמעות של משבר. אמירה זו היא נקודת המוצא של פורום אל-זמן ושל תוכנית המחקר שלנו. אולם האמירה יכולה למלא את תפקידה רק בתנאי שנשיב על שלוש השאלות הנכללות בה: מהו משבר? מה ייחודי במשבר שאותו אנו חווים? ומי אנחנו?

אף שאין לצמצם משבר למשמעותו הפיננסית, הוא בכל זאת מבטא סוג מסוים של תרגום: כאשר מספר הקורבנות, היקף האסון או מידת הנזק מיתרגמים לקפיצה איכותית בתודעה. מציאות האירועים — בנימתה היבשה, בזוהרה האכזרי — מסמנת סף באופן שבו אנו תופסים את העולם ומתייחסים אליו. כך היא מעניקה עוצמה חסרת תקדים, דחיפות גורלית, לשאלות שהעולם הזה — או יחסנו אליו — מציב בפנינו. שוב אי אפשר להזניח שאלות אלו או להדחיקן, לעקוף אותן באמצעות פשרות עם המצב הקיים; ואף אי אפשר

להשיב עליהן בהתאמות ארעיות. מצבו הקריטי של העולם משתקף במצבן הקריטי של תודעתנו ושל מחשבתנו. המשבר מתרחש כאשר בין שני המצבים הללו מתחולל ניצוץ חשמלי.

ההיחלצות ממצב זה דורשת אפוא את האומץ להתעמת עם שאלותינו היסודיות; לא לדחותן, אלא ראשית לנסחן בבירור, למצוא להן תשובות צלולות, ולהכריע לכאן או לכאן. כל משבר, כדי להיות כזה, מהווה רגע של שאילה. רגע ההופך לבית-דין במידה שהוא תובע את ההכרעה, את הבחירה ואת השיפוט של הנשאלים — רגע שכל אחד ואחת חווים כמי שהובאו בפני טריבונל ההיסטוריה, אם כי history ב-h קטנה!

את מה שמונח באמת על כף המאזניים, ואת הסיכון האמיתי ברגע כזה, לא תפס איש טוב יותר מאשר אלו שחיו את משברי העבר הגדולים — כמו חנה ארנדט. משבר, אמרה, מתנה במישרין את האסון הממשמש ובאה בבחירה ראשונית הנעשית בהווה. הבחירה, מצד הנשאלים, להמשיך כבעבר, לנהוג כאילו דבר לא אירע — כלומר, להוסיף ולהשיב על שאלות שהגיעו למצב קריטי, לזה, ברעיונות מן המוכן, בדעות קדומות, בנוסחאות מן המדף. או לעומת זאת, להישיר מבט אל העובדה שדרך התמודדות זו עם השאלות תוליד בדיוק את ההשפעות ההפוכות; שתהיה זו הדרך הבטוחה ביותר להכין את תנאי האפשרות לאסון הגדול ולהחמיר את השלכותיו¹.

הבחירה נוגעת אפוא לעצם משמעות השאלות שהמשבר מציב בפנינו. זהו הרגע שבו הבחירה בין צודק לבלתי צודק חופפת במידה המרבית — ואף מתמזגת — עם ההכרעה על משמעותם של הצודק והבלתי-צודק. לא מדובר רק באמצעים למנוע אובדן או להשיג גאולה, אלא הבחירה מתייחסת בעת ובעונה אחת למשמעותה של הדילמה עצמה ולמונחיה. כפי שניתן לראות, זו בחירה אובייקטיבית בה במידה שהיא סובייקטיבית. שכן בעתות משבר, כל בחירה בנוגע לשאלות, כל הכרעה בנוגע למשמעותן או לתשובות עליהן, מהווה בפני עצמה בחירה קיומית, החלטה על המשמעות שאדם מעניק לחייו שלו.

* * *

¹ ראו Hannah Arendt, *Between Past and Future*, Penguin Books, 2006, chaps. 4 and 5.

על אילו שאלות מדובר בדיוק? קושיה זו מובילה אותנו אל ייחודו של המשבר שלנו — זה הנפרש בין ה-7 באוקטובר לבין המלחמה הנוכחית שמנהלות ארצות הברית וישראל נגד איראן. משבר זה קשור באופן הדוק למוסלמי, ליהודי ולנוצרי; ולכל היסודות המגוונים, ההטרוגניים ואף הסותרים — לרבות החילוניים — שהשתייכו היסטורית לכל אחד משלושת התארים הללו. ליתר דיוק, הוא מערב את המוסלמי ואת היהודי במישרין, ואת הנוצרי ממרחק, ברקע.

אם מאמצים נקודת מבט זו, ניתן לקרוא את המשבר אחרת: הוא טמון ביחס שהמוסלמי, היהודי והנוצרי מקיימים כיום עם הפוליטי במובן המודרני של המונח. זהו יחס שלובש אמנם שלוש צורות שונות, אך בכל מקרה הוא בניין פנימי למודרנה, שהתעצב בתהליך היסטורי ארוך. אם יחס כזה אכן מונח ביסוד המשבר הנוכחי, הרי זה משום שהוא עצמו יחס קריטי בעומקו.

ראשית, זו עובדה שבשדה סכסוך המשתרע מעזה עד פריז, ברלין וניו יורק דרך ירושלים, ביירות וטהראן, תפקידה המכריע-ביתר של הדת מעולם לא נחשף בבהירות כה רבה במלחמה ובשלום, ואף לא בפוליטיקה ככזו. המילית "יתר" שוב אינה יכולה להטעות, וזו בדיוק אחת מהשלכותיו של משבר זה. שכן הוא מתגלה כמשבר תיאולוגי בה במידה שהוא פוליטי, במיוחד בנוגע לשתי הדתות הנוגעות בדבר במישרין — האסלאם והיהדות. מה שמופיע כעימות הנפיץ ביניהן מבטא בראש ובראשונה את היחס בין התיאולוגי לפוליטי בתוך כל אחת משתי הדתות, יחס שנעשה בעייתי, קריטי במובהק בשתייהן.

אך לקח גדול של משבר זה — שזה עתה רמזתי עליו — טמון בכך שהוא חשף כי אין זה מספיק להפנות אל הדת, אל היהדות, אל האסלאם, ואף אל הנצרות כאל דתות שונות, כדי להסביר תופעה שהיא, בסופו של דבר, חדשה, משתנה ורב־ממדית, תופעה שחומקת מאיתנו בלי הרף — חומקת מאיתנו בעיקר ברגע שמנסים לחקור את השתלבותה במרחב הפוליטי והחברתי. לפיכך אני מעדיף לציינה באמצעות שלושה מונחים: המוסלמי, היהודי והנוצרי. זה מזכיר מעל לכול את המשמעות השונה שהמושג דת מקבל בתוך האסלאם, היהדות והנצרות בהתאמה, על אף יסודן המונותיאיסטי המשותף או הפרדיגמה האברהמית של אמונה שהן חולקות.

מעבר לכך, השימוש בתארים מומשגים אלה מסייע לנו להפריד ביתר חדות ממדים נסתרים של התופעה ולתפוס את יחסיהם ההדדיים. יחד, הם מהווים כלי מושגי שהוא אולי דינמי והולם יותר, שמאפשר לנו להבין כיצד "העובדה" (fait) המוסלמית, היהודית או הנוצרית חורגת מהמסגרת הפשוטה של אמונה או של צורת פולחן, של תיאולוגיה, של צורת חיים, של השתייכות זהותית, ואף של מסורת אינטלקטואלית — בהקיפה את כל אלה בעת ובעונה אחת.

בנוגע למשבר שלנו במישור, כלי זה יכול לסייע לנו להבחין במפורש יותר בפלימפססט הנוצרי הנסתר מאחורי המדינה, הלאום, החברה והפוליטיקה המודרניים, ולהתחשב בהשפעתו התמידית. דרכו, עלינו לשוב ולבחון את ההשתתפות — ברמה ההיסטורית וברמה הארכיאולוגית — של היהודי והמוסלמי במושגים או ברכיבים אלה של המודרניות; ושוב להידרש, אך מזווית חדשה, לשאלה העיקשת בדבר התאמתם למושגים אלה, גבולותיה של התאמה זו ואופניה.

יש לשאול כיצד הלאומיות — מושג מודרני — נוסחה בזיקה אל היהודי ואל המוסלמי. קולוניאליזם והתנגדות דה־קולוניאליזם, הגירה וגלות, הטמעות והיבדלות, אנטישמיות, אנטי־ציונות או איסלאמופוביה: אף אחד מאלה לא נוגע ליהדות ולאסלאם כדתות, כמסורות וכן הלאה, כשם שהוא נוגע ליהודי ולמוסלמי כתארים.

מה שמייחד את המשבר הנוכחי זה שהוא מעמיד אותנו בפני השאלות הנוגעות אפוא, בראש ובראשונה, ליהודי ולמוסלמי. ההכרעה שהוא כופה עלינו נוגעת אף היא למשמעותן של שאלות אלו ולתשובות שנספק להן. אין לנו יותר ברירה: הכול מועמד בסימן שאלה, ושום דבר אינו בלתי הולם, מיושן, ובעיקר קונטרה-פרודוקטיבי יותר מאשר להזניח את משמעותן הקריטית הנוכחית ולסבור שאפשר להשיב עליהן בנפנוף אותם טיעונים כתמול-שלשום.

מהי מדינת לאום יהודית? מהי מדינת לאום מוסלמית? מהי יהדות, מעבר לאידיאולוגיה לאומנית? מהו אסלאם, שאינו אובססיה טוטליטרית, אידיאולוגיה מטא־לאומית? מהו יהודי? מהו מוסלמי? מהו גוי? מהו לא־מוסלמי? ואפילו: מה בדיוק מציין התואר "יהודי"? מה מציין התואר "מוסלמי"? אנו קולטים בהם את שרשרת המסמנים המוכרת לנו זה

מכבר — ובכל זאת המשבר, כמוטציה סמנטית, התרחש כאילו זהותם צומצמה לכדי הומונימיה כמעט מוחלטת!

* * *

בשאלון הארוך הנפרש כך לפנינו, שאלה אחת בולטת כנוגעת למשבר באופן מהותי — כלומר, בהשתתפה בעצם מהותו, שהיא מהות זמנית. היא נוגעת ליחס שהמוסלמי, היהודי והנוצרי מקיימים עם הזמן ועם הזמני. כלומר יש לה זיקה עמוקה למשיחיות בשלושת אופניה — המוסלמי, היהודי והנוצרי. השאלה מתייצבת בפנינו בבת אחת במונחים אלה: היכן אנו עומדים כיום, במשבר זה, בלב המלחמה הנמשכת, ביחס למשיחיות היהודית, הנוצרית והמוסלמית? צורות שונות אלו של המשיחיות מועמדות בסימן שאלה ביתר שאת ככל שהן מצטלבות זו עם זו, וכולן כאחת עם המשטר המודרני, החילוני, של הזמניות — בכונן יחד את המשבר הזה כרגע היסטורי, רגע בהיסטוריה שלנו, רגע משותף לכולנו.

אותה מלחמה עצמה כבר מעוררת, כהשפעתה המיידית, בין בקרב מנצחיה ובין בקרב מפסידיה, משבר בתפיסתם את העתיד המשיחי. הציוני הדתי מפרש את המתקפה המנצחת של "המדינה היהודית" כסף מכריע שנחצה לעבר כינונה הקרב של המלכות המשיחית. המשיחיסט השיעי, שהיה משוכנע פעם בשליחותה המשיחית של הרפובליקה האסלאמית, מגלה כעת באפשרות הקונקרטית של תבוסת אותה מדינה עצמה את האות האלוהי הברור ביותר לקץ הימים ולהבטחת בואו המנצח של המושיע — הוא האמאם הנסתר. בעבור האוונגליסט האמריקאי, ניצחון מדינת ישראל וקריסת המדינה האיראנית משרתים שניהם את התוכנית האלוהית בשלבה הסופי, על פי המשיחיות הנוצרית: התרומות היהודית והמוסלמית כביכול לתוהו האולטימטיבי, שהצטרפותן הנדירה מבשרת את שובו הקרב של המלך המשיח!

הפרעה חדשה זו, שמופיעה במסגרות הזמניות של שלוש צורות המשיחיות, בכל זאת אינה אלא על פני השטח בהשוואה לעיגונו העמוק של המשבר הנוכחי בחזון המשיחי של העולם. שכן משבר בתוך משיחיות זו או אחרת הוא דבר אחד; משבר משיחי כשלעצמו הוא דבר אחר – וזהו מצבנו. במובן זה שזמננו הוא זמן שבו יהודי, מוסלמי, נוצרי, איראני, עזתי,

פלסטיני, ערבי, ישראלי, כל אחד מהם מגיע לסיומו כאנטי-כריסט של האחר. זהו בסופו של דבר משברם של כל אלה שמגלים כי הם האנטי-כריסט של זולתם.

זו המהות המשיחית של משברנו. אך זה גם מה שמוביל אותנו בחזרה אל התפיסה המקורית של המשבר בדתות האברהמיות. המשבר שלנו מתגלה אפוא כמשבר אברהמי במובהק — משבר המבשר את קרבת יום הדין. ההכרעה הגדולה שמשבר כזה דורש היא לא פחות ממעשה המרה. ההמרה מתחייבת כתנאי ההכרחי האחד והיחיד לגאולה². אפשר לתהות מדוע ההתעקשות המשיחית הזו על המרה — התעקשות המשותפת לשלוש המסורות הדתיות האברהמיות, שלושתן מונותאיסטיות וכל אחת אקסקלוסיביסטית בדרכה שלה; התעקשות שהיא תיאולוגית בה במידה שהיא פוליטית. האין זה משום שבסופו של דבר, כל המרה אברהמית מתמצה בבחירת האנטי-כריסט שלנו?

באורח מוזר — אם כי ללא ספק בשל אופיו המשיחי — המשבר של ימינו משחזר את אותה תבנית ארכאית. הוא מעמיד את הכפופים לו בפני אותה בחירה, אותה דילמה. אכן, כל אלה שהמשבר קורא להם להמיר את דתם נעשים כפופים לו, סובייקטים שלו. מוסלמים ויהודים — מכוח לידה או תרבות, שומרי מצוות או חילונים, מודרניים או אף אולטרה-מודרניים — המשבר הצמיד לכולם את זהותם המוסלמית או היהודית כמו במעשה המרה. הבחירה הראשונית, הבלתי-נמנעת, הייתה פשוטה בעריצותה: או לעבור המרה, או להכחיש את קיום המשבר.

"אנחנו" נמנים עם אלה שבחרו לא להכחיש את המשבר, וקיבלו על עצמם להפוך לסובייקטים שלו. אך נדמה היה לנו מלכתחילה שהבחירה האמיתית התחבאה מאחורי הפשטות התמימה של המונח האחר בדילמה; שבדיוק סביב מונח זה מתרכזות כל הסכנה וכל הגאולה שמשבר מסוג זה צופן עבורנו. כי להמיר למה? זוהי כל השאלה.

לעשות המרה אל שרשרת הדעות הקדומות הקשורות לתארים "יהודי" ו"מוסלמי"? אל התפיסה השלטת של האסלאם והיהדות כדתות, אל צורות השיח שהשתלטו היסטורית על

² על היחס בין משבר משיחי במובן המקראי לבין המרה, ראו Reinhart Koselleck, "Crisis," trans. Michaela W. Richter, *Journal of the History of Ideas*, vol. 67, no. 2 (2006), pp. 357–400. בהקשר האסלאמי, זה במהותו אותו הדבר; ראו Fred M. Donner, *Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam*, Cambridge, Harvard University Press, 2010.

התיאולוגיות או המסורות האינטלקטואליות שלהן? או אל השקפת העולם שאימצו רוב נושאי השם יהודי או מוסלמי? במקרה זה, המרה אינה אלא בחירה בדרך הקלה של מענה על שאלות בתשובות מן המוכן – תשובות שסופקו בעבר או על ידי אבותינו. להאמין בסיפור המקובל כמפתח לפענוח המשבר הנוכחי, בעתידו המובטח מראש; להאמין בכל מאודנו במשיח אלוהי שיופיע על החורבות כמושיע היחיד. להאמין בכל אלה, מה שמשמעו למעשה להתחמק מן המשבר, כדי לשכוח טוב יותר את משקלו הקריטי הקונקרטי, לשכוח את הקריטיות, את הביקורתיות כליל ולהתחבא מאחורי הדיבור ההגמוני המועבר בשם המסורת, הזיכרון הקולקטיבי, אם לא בשם התגלות ראשונית. כשהיא נתפסת במובן מסורתי זה – שבעצמו קשור למשיחיות האברהמית – ההמרה מכילה משהו לוחמני ביסודו: להמיר כדי להקים קהילה, כדי לגדור מחנה, כדי ליצור חזית. והמטרה הסופית, אנו כבר מכירים אותה: יחד עם בני קהילתנו ולצדם, לזהות את האויב; בהתאם לבחירתם, לבחור את האנטי-כריסט שלנו.

בבצעם את ההמרה במובן זה, אותם אנשים ממש שגינו את אי-הצדק של האימפריאליסט או הקולוניזטור רב-העוצמה חיפשו מקלט לא רק במסורת האסלאמית, אלא מאחורי קולותיה ההגמוניים. ראינו כיצד, בשם ההתנגדות, הם אימצו את קריאותיה הריאקציוניות ביותר – מקור לכל מיני עוולות. או אותם אנשים ממש שמילאו את אוזנינו, בנאומיהם ובשיעוריהם, ביופי הביקורת העצמית הרדיקלית של נביאי ישראל – אותם אנשים עצמם עברו מטמורפזה, דרך המשבר, לסניגורים חסרי-בושה יותר ויותר על הגרוע ביותר שחוללה מדינת ישראל. הם רצו לשמר את הקול הביקורתי בקרב עמם; בהמרתם הם נעשו אך הד – ומגבר – לקולות הרמים והצורמים ביותר השולטים בו, גם כאשר אותם הקולות מביעים נטיות פשיסטיות.

* * *

אנו בוחרים אחרת. אין מדובר, כפי שנאמר, בלהישאר אדישים לצו המשבר, לסכנה ולהבטחה המשיחית שהוא נושא בקרבו. אך נדמה כי בדיוק שם טמונה הטעות הגורלית שממנה יש להימנע: שבדחיפות המשבר, נשכח את הבחירה העיקרית: איזו משמעות להעניק להמרה עצמה. שאלה זו הובילה אותנו אל ההבחנה הבאה: בביצוע ההמרה

במובנה המסורתי והמקודש היא כרוכה בקטסטרופה, בברבריות שמתמצה בתחרות ציד של אנטי-כריסטים — של כל מי שמזוהה בתורו עם הנאצים.

אנו אפוא אלה אשר, בטרם המרה, החליטו לעצור מול השאלה "מהי המרה?" כדי לנסח מחדש לאור המשבר. ומעבר לאוריינטציות, לעמדות ולמסלולים של כל אחד מאיתנו, יהא יחסנו אל היהודי ואל המוסלמי אשר יהא, הגענו לאותה מסקנה: יש רק בחירה מושיעה אחת, והיא להגדיר מחדש את ההמרה על ידי היפוך המשמעות שמכתיבות המסורות האברהמיות. בקצרה, ההמרה היחידה הראויה למשקל המשבר הזה הינה, לדעתנו, לא פחות ולא יותר מ"אנטי-המרה". צומת-הדרכים המכרעת נמצאת בנקודה זו — בין אלה אשר, נוכח המשבר, מחליטים לעבור המרה, לבין אלו האחרים הנוקטים בדרך העקלקלה של אנטי-המרה, כמו כדי לחתור תחת הדחף האפוקליפטי של המשבר.

כשהיא נתפסת במובן זה, אנטי-המרה אינה השלילה הפשוטה של ההמרה. היא אינה זהה לכפירה-בעיקר (apostasy), ואף לא לאתאיזם. היא אינה ממש שיבה אל היהודי ואל המוסלמי, ואף לא דחייתם. דרך התנועה העקלקלה שהיא מבצעת, האנטי-המרה מותחת אלכסון דרך הדיכוטומיה הזו — היא חותרת לנטרל את הגבולות שבין פנים לחוץ. הצבנו לעצמנו את המשימה, לפני כל דבר אחר ומעבר לו, להמציא מחדש את הקשר שיש לכל אחד מאיתנו אל היהודי או אל המוסלמי. כן — לרתום את המסורות האינטלקטואליות היהודית והמוסלמית, ואף לנסות לנכס אותן מחדש, לא כדי למצוא בהן מקלט אלא כדי לבקש בהן משאבים חדשים. בחירת האנטי-המרה כופה את עצמה עלינו כך — כמחווה ההולמת של מחשבה חופשית, חופשית לגמרי, ובה בעת מעורבת במשבר הזה.

השוואת המסורת היהודית והמסורת המוסלמית, זימון יחד, הצבתן זו לצד זו, פנים אל פנים: אנו מאמצים ברצון את כל הגישות הללו. לא כדי לחמש מסורת אחת נגד האחרת, אלא כדי להכניס סכסוך אל תוך כל אחת מהן. מי שמבקר מסורת אחת אך ורק בשם האחרת, המזמן את היהודי כדי לגנות את המוסלמי או להפך — אדם זה מבצע המרה. עבור מי שבחר באנטי-המרה, ביקורת המסורת האחת אינה יכולה להתקדם ללא ביקורת האחרת — במובן זה שהיא מציבה את היהודי במוסלמי ולהפך, כאילו כל אחד מהם הוא המנוף לביקורת העצמית של האחר.

ניתן לראות כיצד, מנקודת מבט זו, האנטי-המרה מבקשת להחיות מחדש את המסורות האינטלקטואליות היהודית והמוסלמית. היא מובילה למיון יסודותיה של כל מסורת כדי לעשות בה בחירות שאינן מובילות לאסון. להיפך, כדי להוציא לאור תשובות חדשות, האנטי-מומר מרבה במהלכים צדדיים מבפנים. אם הוא מנסה כך לנכס מחדש את מסורתו, הרי זה משום שהוא מבקש לחלץ אותה מהתלם בהטותה בכוונה תחילה — לכוונה מחדש בהתרסה נגד הכיוון ההגמוני שכופים המומרים מן השורה, דור אחר דור. כנגד תרועתם ותשואותיהם, הוא רושם בה קול מינורי — קול חולק משלו, שאיש אינו יכול להכחיש את השתייכותו למסורת.

האין בחירה פנימית כזו (haeresis), המצאה כזו ('ibdâ), סטייה כזו (ilhâd)³, תואמת בדיוק את מה שתמיד נדחה, בשם הכפירה, מן המסורות היהודית והמוסלמית — שלא לדבר על ההיסטוריה הארוכה של הכפירה הנוצרית? חטאו של הכופר נעוץ באי-יותו על בחירתו הפנימית. בעייתו היא לא כיצד לצאת ממסורת, מדת, מדוקטרינה. לא זו בלבד שמהלך כזה אינו מספק מענה למשברו האישי — הוא גם חותר תחת עצם חירותו. הכופר דומה יותר לחתול: מה שמטריד אותו הם דלתות, גבולות, מחיצות; הוא לא אוהב שמסלול תנועותיו נקבע לו מראש.

המרה היא בחירתם של אלה אשר, תהא חיצוניותם אשר תהא, הם אנשי אמונה, ואף אמונה תפלה. הם מאמינים שקיימת עבורם ועבור המומרים האחרים גאולה סופית. הם מאמינים באדיקות שעד אז, הדבר היחיד שנותר להם הוא להחזיק מעמד מול האנטי-כריסט, לנהל נגדו קרב בעזרת מדינותיהם, פצצות האטום שלהם, מפציציהם או טיליהם; למען האמת, אין הם דבר מלבד קטכון (katechon) בתחפושת או פְּטִישׁ. מי שבאמת חופשי במחשבתו, לעומת זאת, הוא המבצע אנטי-המרה — הכופר. הוא משתמש בחירותו כדי להתנגד לאחדות ההגמונית של מסורתו.⁴ מהות מאבקו היא לסלק מהמסורת יסודות שלפי שיפוטו הם מנוגדים לאמת ולגאולת הכלל — ולשם כך הוא לא חדל מלפרק את מסורתו.

³ שתי ההאשמות העיקריות המוטחות בכופרים במסורת האסלאמית.

⁴ Marie-Dominique Chenu, "Orthodoxie et hérésie. Le point de vue du théologien," *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 18th year, no. 1, 1963, p. 75

כנגד הקול ההגמוני של רוב המומרים, אנו מקבלים על עצמנו את האופי ההרטי של מעשי האנטי־המרה שלנו — שהם מטבעם מפוזרים ומינוריים. מי שעובר המרה מצטרף לצוות, לגדוד, להמון — אפילו אם זה של המיעוט. אנטי־המרה, לעומת זאת, מסמנת תמיד יציאה. הרוב המספרי או המיעוט המספרי? האנטי-מומר תמיר נזהר מן הדילמה הזו. מה שחשוב לו הוא לטפח, ככופר אמיתי, את קולו המינורי, בכל קבוצה שבה ימצא את עצמו. הוא נזהר, מעל לכול, שלא לבלבל בין הקול המינורי לבין קול המיעוט. אנטי־המרה היא מטבעה פעולת בודדת. ככל שהדבר נראה פרדוקסלי, הפוליטיקה של האנטי-מומר היא, בחשבון אחרון, הפוליטיקה של הבודד.

מה שהופך ריבוי קולות בודדים ל"אנחנו" נשען על עמדה אחת ויחידה: שאחרי הכול, הבחירה היסודית של כל אלה הקרואים על-ידי המשבר הנוכחי, ה־7 באוקטובר, עזה והמלחמה הנמשכת, היא בחירה בין כפירה לברבריות. לסרב להכרחיות הכפירה בכל אמתלה שהיא משמעו לתרום, בפועל, לברבריות.